

УДК 821.111+811.111'25

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-2-28>**Марина МОВЧАН,**

orcid.org/0000-0001-8436-3228

аспірантка кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) maryna_movchan@ukr.net**ВІДТВОРЕННЯ ІРРЕАЛІЙ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ
АПОКАЛІПТИЧНОГО РОМАНУ**

Статтю присвячено дослідженню способів зображення та перекладу ірреалій у творах апокаліптичного жанру. Метою наукової розвідки є вивчення видів ірреалій художнього світу апокаліптичного роману та тактико-стратегічних засобів їх відтворення українською мовою. У статті аналізуються наукові дослідження щодо жанрових та стилізованих рис апокаліптичного роману. Обґрунтовано причини популярності такого літературного жанру серед читачів, оскільки сучасне суспільство схвилюване питанням існування людства на тлі сьогоденних війн, збройних конфліктів та природних катаклізмів. Крім того, акцентується особлива увага на значенні перекладу таких романів, як посередництва між різними культурами. Окреслено два види апокаліптичного роману: власне апокаліптичний, який зображує світ до настання катастрофи, та постапокаліптичний, сюжет якого описує спроби людства відновити свій вид після апокаліпсису. У роботі описано усталені ознаки апокаліптичного роману з точки зору літературознавства: зображення глобальної катастрофи, фантастичних елементів та незвичної побудови та стратифікації суспільства. Зважаючи на описані жанрово-стильові особливості сюжету апокаліптичного роману характеризується значною кількістю мовних одиниць, які позначають ірреалії художнього світу. Основну увагу в роботі акцентовано на визначенні ірреалій як маркерів художнього жанру у контексті перекладу. Ірреалії визначаються як реалії прив'язані до фантастичних контекстів, завдання яких полягає в ідентифікації неіснуючої культури, географічного чи історичного середовища. На прикладі англійського роману Ніла Стівенсона «SEVENEVES» та його перекладу українською мовою було виокремлено три групи ірреалій зважаючи на їх структуру. Порівняльний аналіз зазначених груп ірреалій українського та англійського роману «SEVENEVES» показав, що перекладач залучає засоби, які дозволяють адаптувати текст оригіналу для цільової аудиторії.

Ключові слова: ірреалія, апокаліптичний роман, перекладацькі трансформації.

Maryna MOVCHAN,

orcid.org/0000-0001-8436-3228

PhD Student at the Department of Theory and Practice of Translation from English
Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) maryna_movchan@ukr.net**REPRESENTATION OF IRREALIA OF THE FICTIONAL WORLD
IN THE APOCALYPTIC NOVEL**

The article describes ways of representation and translation of irrealia in apocalyptic literature. The aim of this study is to explore types of irrealia of the fictional world in the apocalyptic novel and to outline tactical and strategic means of their representation into Ukrainian. The paper analyses scientific research into genre and stylistic features of the apocalyptic novel. It also justifies popularity of the genre among readers, since modern society is deeply concerned with the question of human existence because of current wars, military conflicts and natural catastrophes. Besides, a strong attention is drawn to the importance of translation of such novels, because of its intercultural function. The article distinguishes two types of the apocalyptic novel: apocalyptic, that describes the world before the catastrophe, and postapocalyptic, the plot of which represents people's attempts to recreate their race after the apocalypse. The paper also includes the description of features of the apocalyptic novel from the perspective of literary studies: it depicts global catastrophe, fantastic elements, and unusual structure and stratification of society. Considering the above mentioned genre and stylistic features of the plot the apocalyptic novel is characterized by a significant number of linguistic units, which denote irrealia of the fictional world. The paper draws the main attention to the definition of irrealia as fictional world's markers in the contexts of translation studies. Irrealia are explained as realia in the fantastic context, the aim of which is to identify non-existent culture, geographic or historical environment. The material for the research was obtained from the English apocalyptic novel «SEVENEVES» by Neal Stephenson and its Ukrainian translation. There were distinguished three groups of irrealia from the structural point of view. The comparative analysis of irrealia from English and Ukrainian novels proves that the translator uses procedures that help adapt the original text for the target audience.

Key words: irrealia, apocalyptic novel, translating procedures.

Постановка проблеми. З огляду на сучасні тенденції війн, можливої загрози ядерної війни, пандемії, природних лих і катастроф, апокаліптичні мотиви набули значної популярності у новинному дискурсі, мистецтві та кіно, та в художніх творах особливо (Нагачевська, 2006: 298). У сучасній англійській літературі апокаліптичний жанр став досить поширений, оскільки людство завжди цікавила відповідь на питання, коли та як настане глобальна катастрофа, і чи залишиться життя після неї. Зображення можливих сценаріїв загибелі людства, і також способів вижити після знищення всього живого на планеті Земля значно посилює інтерес читацької аудиторії до цього жанру. Відповідно, результатом популярності є збільшення тиражу художнього видання, і водночас його перекладу. Тому, завдяки перекладу як способу та формі міжкультурної комунікації коло читачів художньої літератури такого жанру значно розширилось за межі англійських культур. У той же час, жанрові ознаки апокаліптичного роману додають низку лексичних та стилістичних труднощів під час перекладу, які, в першу чергу, пов'язані з відтворенням реалій/ірреалій, оскільки сюжет змальовує людство у незвіданий сучасному соціуму час (Лімборська, 2018: 143). Відтворення ірреалій життя апокаліптичного суспільства набуває не лише теоретичного, а й практичного інтересу в сучасному перекладознавстві, оскільки вони можуть створювати труднощі лінгвокультурного характеру при перекладі. Тому перед перекладачем стоїть завдання знайти способи адекватного перекладу апокаліптичних ірреалій, які будуть зрозумілі україномовному читачеві.

Аналіз досліджень. Проблемам вивчення апокаліптичного роману як жанру художньої літератури присвячено значну кількість праць, але з точки зору літературознавства: досліджувались особливості жанру апокаліптичної художньої літератури (Кулешір, 2014; Бовсунівська, 2015), аналізувалось зображення та опис катастроф у романі (Кулешір, 2014), вивчалась генеза та тематика жанру (Нагачевська, 2006). В межах перекладознавства приділялась увага поняттю «реалія», її структурі та змісту (Зорівчак, 1989), а також класифікації реалій (Кияк, 2008). Крім того, були спроби представити концепт «ірреалія» в семіотичній системі художнього твору жанрів фентезі та наукової фантастики (Лоронен, 2009; Martinkovič, 2022). Аналіз досліджень та публікацій з даної теми показав, що проблеми перекладу апокаліптичного роману, особливості відтворення його лексичних та стилістичних особливостей не порушувались.

Мета статті: визначити види ірреалій художнього світу апокаліптичного роману та встановити перекладацькі тактико-стратегічні засоби їх відтворення українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Апокаліптичний роман часто класифікують як піджанр наукової фантастики через відображення технічних інновацій людства, які не властиві сучасній науці (Кулешір, 2014: 335-336), та можуть використовувати як узагальнюючий термін на позначення опису подій до та після катастрофи (Кулешір, 2014: 332). В літературознавстві апокаліптичний жанр роману розглядають у двох напрямках: власне апокаліптичному та постапокаліптичному. Апокаліптичний роман зображує кінець цивілізації через загрозу потенційних катастроф, в той час як сюжет постапокаліптичного роману розгортається після глобальних катаклізмів і описує спроби людства вижити в понишеному трагічними подіями світі (Лімборська, 2018: 144).

Апокаліптична література як жанр має наступні усталені ознаки:

- зображення катастрофи, яка може описуватись у хронологічному порядку, або подаватись у спогадах персонажів та її наслідків: поруйновані урбаністичні пейзажі та інтер'єри;
- присутність фантастичного елемента для опису технічних інновацій;
- своєрідний спосіб побудови суспільства, яке жорстко поділено на групи (Бовсунівська, 2015: 203).

Такі характерні риси сюжету можуть створювати труднощі лінгвокультурного характеру при перекладі, оскільки йдеться про реалії апокаліптичного суспільства у час катастроф і технологічних інновацій, які не відбуваються в реальному житті. Вибір стратегій і тактик перекладу завжди залежатиме від жанру та характерних рис тексту оригіналу (Gambier, 2010: 412-413). Відповідно, лексичні та стилістичні особливості апокаліптичного роману впливатимуть на вибір стратегій. Оскільки апокаліптичний роман показує світ у далекому майбутньому, то в першу чергу перекладач стикається з проблемами відтворення рідною мовою одиниць, які позначають в оригіналі апокаліптичні реалії/ірреалії.

Реалії визначаються як мовні одиниці, які позначають явища окремої культури і не мають відповідників в побуті та мові жодних інших народів (Зорівчак, 1989: 152). Тобто реалії прив'язують текст до певної культури, до його локального чи часового оточення. Хоча, деякі дослідники вважають вживання терміну «реалія» проблематичним відносно художніх текстів.

Розглядаючи художній світ як побудовану автором семіотичну систему, ми стикаємося з перекладацькими проблемами схожими до відтворення реалій. Але в цьому випадку реалії представляють вигадану культуру, час та географічне оточення. З точки зору перекладацьких студій вивчення художнього світу як семіотичної системи створює потребу у виокремленні художніх реалій – реалій прив'язаних до вигаданих контекстів, завдання яких полягає в ідентифікації неіснуючої культури, географічного чи історичного середовища – тобто, ірреалій (Loronen, 2009: 167). У сфері літературознавства ідея про те, що усталені ознаки апокаліптичного роману (зображення катастрофи, наявність фантастичних науково-технічних винаходів, жорстка класифікація суспільства на групи) є досить вдалою, але в контексті перекладознавства цього буде недостатньо, оскільки таке визначення апокаліптичного роману як цілісної категорії не містить значущої інформації щодо специфіки перекладу ні апокаліптичних творів, ані іншої науково-фантастичної літератури (Martinkovič, 2022: 76). З огляду на це, вводять поняття ірреалій, як альтернативу в контексті перекладу. У художніх контекстах ірреалії відносять текст до певного жанру, описують неіснуючий світ у порівнянні з реальним, або ж експліцитно показують елементи вигаданого світу (Loronen, 2009: 167).

Розглянемо закономірності вербалізації ірреалій при перекладі на матеріалі апокаліптичного роману «Seveneves» Ніла Стівенсона та його перекладу українською мовою, виконаного Остапом Українцем.

Методом суцільної вибірки було виокремлено ірреалії апокаліптичного світу, які можна розподілити на 3 групи, зважаючи на їх структуру та перекладацькі трансформації залучені для їх відтворення українською мовою: авторські неологізми (витвори фантазії письменника, наприклад англ. *Dinans* – укр. *Дайнани* (одна з рас людства), англ. *a torus* – укр. *тороїд* (вид житла)); лексеми, які позначають реальні поняття, але занурені у незвичні контексти (напр. англ. *New modules – inflatables and airfilled tin cans sent up on rockets* – укр. *нові модулі – надувні та заповнені повітрям металеві цистерни, які надсилали ракетами*); конструкції/словосполучення, які описують апокаліптичну ірреалію, але не називають її (наприклад англ. *This was a one-piece bodysuit whose only opening was at the neck. It was a mesh of nearly microscopic nats – simple three-legged robots that knew how to do very little other than hold hands with their neighbors* – укр. *То був*

суцільно-тканий комбінезон із єдиним отвором для шиї. Він складався із майже мікроскопічних нагів – простих роботів із трьома лапками, які тільки й уміли, що тримати сусідів за ручку). На основі предметної класифікації реалій (Кияк, 2008: 142) можна виокремити такі види ірреалій в романі: побутові (технічні новинки, фантастичні засоби пересування на Землі та в Космосі, житлові станції, новітня архітектура, розумні костюми та ін.), етнографічні (нові раси суспільства, традиції), ірреалії світу природи (нововідтворені види тварин, зруйновані ландшафти, фантастичні природні процеси), державно-адміністративного укладу та суспільного життя (вигадана система управління людством, нові організації та професії), та ономастичні реалії (власні імена, які часто нагадують назви роботів). Зважаючи на види ірреалій в романі завдання перекладача зберегти своєрідність оригіналу є досить складним, оскільки відбувається зіткнення не лише двох мовних систем, а й уявного світу та цивілізації з реальністю. Проаналізуємо способи перекладу на прикладі побутових ірреалій та ірреалій світу природи, які є найчисельнішими групами.

Для відтворення авторських неологізмів перекладач залучає калькування (повне або часткове). Так, перекладаючи українською мовою назви рас апокаліптичного суспільства використано часткове калькування, наприклад англ. *Dinans* – укр. *Дайнани*, англ. *Ivyns* – укр. *Айвінці*, англ. *Moirans* – укр. *Моїрани*. Цей спосіб перекладу зустрічаємо під час відтворення назв житлових станцій: напр. англ. *a torus* – укр. *Тороїд*, або ж назв роботів: англ. *nats* – укр. *наги*. Способом калькування також репрезентовано словосполучення, які є власними назвами природніх процесів та об'єктів: англ. *The Hard Rain* – укр. *Злива*, англ. *New Earth* – укр. *Нова Земля*.

Задля перекладу ірреалії, які позначають звичні поняття, але у вигаданому контексті, ужито такі перекладацькі трансформації, як транскрибування, конкретизація значення, перекладацький коментар, описовий переклад.

Способом транскрибування відтворено лексичні одиниці, які позначають приладдя або місце для проживання: англ. *terminator* – укр. *термінатор*, англ. *hub* – укр. *габ*, англ. *habitat* – укр. *габітат*.

Перекладач вдається до конкретизації значення, щоб відтворити падіння метеоритів під час розколу Місяця: англ. *Its trail set fire to dry leaves and combustible litter in the Crimea* (Stephenson, 2015: 309) – укр. *Її вогняний слід підпалив сухе листя й органічне сміття в Криму* (Сітвенсон,

2018: 255). У цьому прикладі значення іменника слід конкретизовано прикметником *вогняний*, що вказує на природу руйнувань.

Перекладацький коментар застосовано для тлумачення та пояснення незнайомих читачеві конструкцій у величезній збудованій структурі: англ. *People ran marathons through them – four consecutive marathons made up about one circuit around the entire Chain* (Stephenson, 2015: 607) – укр. *Люди бігали в них марафони – одна пробіжка усією довжиною Ланцюга дорівнювала приблизно чотирьом марафонським дистанціям*¹. Задля того, щоб цільова аудиторія змогла зрозуміти та уявити масштаб побудови, перекладач вдало застосовує коментар.

Описовий переклад застосовується для пояснення природи походження хижих тварин на новій планеті Земля: англ. *You couldn't assume that all the predators around here were getting enough to eat* (Stephenson, 2015: 571) – укр. *Смішно було припускати, що всі нововідтворені хижаки матимуть достатньо їжі* (Стівенсон, 2018: 459). Використовуючи додатковий прикметник *нововідтворені* перекладач дає змогу україномовному читачеві детальніше зрозуміти особливості тварин в апокаліптичному світі.

Словосполучення, які описують ірреалію апокаліптичного суспільства, але не називають її, відтворено українською мовою за допомогою прийому компенсації та описового перекладу.

Задля відтворення українською мовою костюмів, які є звичним одягом для людей в апокаліптичному світі, перекладач вдається до описового перекладу: англ. *This was a one-piece bodysuit whose only opening was at the neck* (Stephenson, 2015: 574) – укр. *То був суцільно-тканий комбінезон із єдиним отвором для шиї* (Стівенсон, 2018: 461). Вживаючи прикметник *тканий* перекладач описує і конкретизує спосіб, за допомогою якого, цей костюм був створений.

Прийом компенсації залучено для перекладу емоцій, які людство може відчувати в апокаліптичному світі: англ. *For five thousand years the people of the human races had been living without*

that kind of nourishment. They had tried to stimulate it with computers (Stephenson, 2015: 572) – укр. *Ось уже п'ять тисяч років людство жило, позбавлене цих відчуттів. Вони намагалися стимулювати їх комп'ютерами* (Стівенсон, 2018: 460). Англійський іменник *nourishment*, який означає харчування, живлення, замінено українською однинцею *відчуття*, яка безпосередньо вказує, що автор оригіналу має на увазі, і водночас пояснює цю ірреалію для українськомовного читача.

Цей засіб перекладу також дозволяє краще уявити процес створення тварин на новій планеті: англ. *Only in the last few decades had the ecosystem here matured to the point where TerReForm – her employer – could seed it with predators* (Stephenson, 2015: 571) – укр. *Щойно кілька десятиліть тому екосистема виросла настільки, що ТерРеФорм – її працедавець – зміг заселити її хижаками* (Стівенсон, 2018: 459). За сюжетом оригіналу нова планета була засіяна спеціальними гранулами, які давали життя різним видам флори та фауни, тому автор продовжує використовувати дієслово *seed* (сіяти) у контексті з рослинами та тваринами. Хоча перекладач адаптує цю ірреалію для читача, використовуючи дієслово *заселяти*, що є звичним у контексті про тварин в українській мові.

Отже, переклад апокаліптичного роману вимагає тлумачення ірреалій, функція яких полягає не лише у представленні неіснуючого суспільства, а й у ідентифікації жанру роману. На матеріалі роману «SEVENEVES було виокремлено три групи ірреалій апокаліптичного суспільства: авторські неологізми; лексеми, що позначають знайомі поняття, але у незвичних контекстах; конструкції, які описують, але не називають ірреалії. Аналіз залучених перекладацьких трансформацій (транскрибування, калькування (повне або часткове), конкретизації значення, перекладацького коментаря, описового перекладу та компенсації) дозволяє зробити висновок, що перекладач намагається адаптувати апокаліптичні ірреалії до картини світу україномовного читача. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у подальшому вивченні типів ірреалій художнього світу апокаліптичного роману та способів їх перекладу, а також у порівнянні перекладацьких трансформацій, залучених для відтворення різних груп ірреалій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бовсунівська Т. В. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків : Видавництво «Діса плюс», 2015. 368 с.
2. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози). Львів : Видавництво при Львівському університеті, 1989. 216 с.
3. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Перекладознавство (німецько-український напрям): підручник, Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 543 с.

4. Кулешір М. Апокаліптична художня література: особливості жанру. *Сучасні літературознавчі студії. У просторі наукового пошуку В. І. Фесенко*. 2014. № 11. С. 331–341.
5. Лімборська А. І. Постапокаліптичне майбутнє і доля цивілізації в контексті нової готики: роман «Дорога» Кормака Маккарті. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2018. № 1 (15). С. 143–148.
6. Нагачевська О. Постапокаліптичний роман США на межі XX та XXI століть (Пол Остер «В країні останніх речей» (1987), Кормак Маккарті «Дорога» (2006)). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2013. № 27. С. 298–305.
7. Gambier Y. Translation Strategies and Tactics. *Handbook of Translation Studies*. 2010. № 1. P. 412–418.
8. Loponen M. Translating irrealia: Creating a Semiotic Framework for the Translation of Fictional Culture. *Chinese Semiotic Studies*. 2009. № 2. P. 165–175.
9. Martinkovič M. Genre-Specific Irrealia in Transaltion: Can Irrealia Help Define Speculative Fiction Sub-Genres? *English Studies at NBU*. 2022. № 8 (1). P. 73–92.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Стівенсон Н. Сімміс : роман / пер. з англ. О. Українця. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2018. 688 с.
2. Stephenson N. Seveneves. New York: William Morrow and Company, 2015. 880 p.

REFERENCES

1. Bovsunivska T. V. Zhanrovi modyfikatsii suchasnoho romanu. [Genre Modifications of the Modern Novel]. Kharkiv: Vydavnytstvo “Disa plius”, 2015. 368 p. [in Ukrainian].
2. Zorivchak R. P. Realia i pereklad [Realia and Translation]. Lviv : Vydavnycho pry Lvivskomu universyteti, 1989. 216 p. [in Ukrainian].
3. Kyiak T. R., Naumenko A. M., & Ohyi O. D. Perekladoznavstvo (nimetsko-ukrainskii napriam). [Translation Theories (German-Ukrainian Direction)]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnii tsentr “Kyivskii universytet”, 2008. 543 p. [in Ukrainian].
4. Kuleshir M. Apokaliptychna khudozhnia literatura: osobluvosti zhanru.[Apocalyptic Novel: Features of the Genre]. *Suchasni literaturoznachchi studii. U prostori naukovooho poshuku V. I. Fesenko*, 2014, № 11, pp. 331–341 [in Ukrainian].
5. Limborska A. I. Postapokaliptychne maibutne i dolia tsuvilizatsii v konteksti novoi hotyky: roman “Doroha” Kormaka Makkarti. [Post-apocalyptic Future of Civilization in the context of neogothics in the novel “The Road” by Cormac MacCarthy]. *Visnyk yuniversytetu imeni Alfreda Nobelia. Seria “Filolohichni nauky”*, 2018, № 1(15), pp. 143–148 [in Ukrainian].
6. Nahachevska O. Postapokaliptychnyi roman SSHa na mezhi XX ta XXI stolit.[Postapocalyptic Novel of the USA at the Turn of the XX-XXI Centuries]. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshch navchalnykh zakladakh*, 2006, № 27, pp. 298–305 [in Ukrainian].
7. Gambier Y. Translation Strategies and Tactics. *Handbook of Translation Studies*. 2010. № 1. P. 412–418.
8. Loponen M. Translating Irrealia: Creating a Semiotic Framework for the Translation of Fictional Culture. *Chinese Semiotic Studies*. 2009. № 2. P. 165–175.
9. Martinkovič M. Genre-Specific Irrealia in Transaltion: Can Irrealia Help Define Speculative Fiction Sub-Genres? *English Studies at NBU*. 2022. № 8 (1). P. 73–92.

LIST OF ILLUSTRATIVE LITERATURE

1. Stivenson N. Simmis (Seveneves). (Trans. Ostap Ukrainets). Ternopil: Navchalna Knyha – Bohdan, 2018. 688 p. [in Ukrainian].
2. Stephenson N. Seveneves. New York: William Morrow and Company, 2015. 880 p.